

ФУНКЦІЇ ПРАВА: ЦІННІСНИЙ ТА СУТНІСНИЙ ВИМІРИ

Функції права відіграють найбільш активну роль у правовій системі. Вони, разом з принципами права, стали відправними структурними компонентами цієї системи¹. Розкриваючи складну взаємодію принципів і функцій права, потрібно зазначити, що напрями впливу — це найбільш суттєвий компонент функції права, вони є свого роду відповіддю на потреби суспільного розвитку, наслідком законодавчої політики, що концентрує ці потреби і трансформує їх у позитивне право, публічні обов'язки. Змінюються, збільшуються суспільні потреби — змінюються та розширюються функції і принципи права. І навпаки, зменшуються ці потреби — це відбивається і у функціях права, про що свідчить, наприклад, історичний досвід побудови соціалізму та комунізму в окремо взятій країні, досвід розбудови правової держави в Україні. Безперечно, за ці історичні проміжки часу відбувся перехід від статичного розуміння функцій права до динамічного, тобто від однобічного (командного) до дихотомічного (соціально-ціннісного) характеру права. Тому доцільно іменувати функції права подвійним визначенням, як наприклад: функція організаційна та інтегративна (організаційно-інтегративна), інформаційна та комунікативна (інформаційно-комунікативна), соціальна та економічна (соціально-економічна), культурна та виховна (культурно-виховна), аксіологічна та регулятивна (регулятивно-аксіологічна). Один компонент функції відбиває її стабільність, інший — динаміку, змінність відповідно до суспільно-правового розвитку.

Загалом термін «функція» є досить багатозначним. У біології під функцією розуміється самодостатня специфічна діяльність організму або окремого органа (головного мозку, кінцівок тощо); у кібернетиці функція означає цілеспрямовану дію певної системи (структури), а в математиці функція — перемінна величина, що змінюється залежно від зміни іншої величини [1, с. 375]. Значним внеском у теорію функцій є розробки науковців-кібернетиків. У відомій роботі американських кібернетиків Р. Акоффа і Ф. Емері зазначається, що функцію не можна відривати від структури — функціональне уявлення про природу речей є цілком сумісним із структурним розумінням цієї природи. Так, слід розрізняти зовнішні й внутрішні функції речей або подій, які залежать від їх структури. Наприклад, годинники (механічні, кварцеві, сонячні тощо) іманентно слугують для визначення часу; компас вказує постійний напрямок на північ; термометр (механічний, електричний) вказує на рівень температури; автомобільний транспорт виконує функцію доставки вантажів або пасажирів. Кожна інша річ, яка структурно належить до класу перелічених речей, виконує зазначені функції самим фактом належності до цього класу. У такому разі різні за структурою речі (механізми) виконують стабільну функцію, що є зовнішньою стороною стосовно самої речі (механізму). Водночас, особа, наділена здатністю вчинювати різні операції, дії (а отже, в змозі виконувати різні ролі, в тому числі правові) щодо придбання речі, її передачі тощо, реалізує властиву не лише їй, а й багатьом іншим особам внутрішню функцію [2, с. 34–39].

У правовій науці функція права визначається як соціальна роль права (держави) спрямовано діяти у макро- або мікросередовищі, тобто встановлювати соціальні відносини, надавати їм правового визначення, привносити певну інформацію у соціальні контакти. Функції права, зокрема,

¹ В точному розумінні правова система представляє цілісну єдність правових актів і норм національного права, поділених на основі внутрішнього узгодження на частини (правові інститути і галузі), які відповідно до предмету і методу правового регулювання пов'язані поміж собою ієрархічними і координаційними зв'язками та мають своїм центром правові принципи, що в концентрованому вигляді виражають сутність, ціль, основні завдання та функції права (Див.: Електронний ресурс: <http://ru.wikipedia.org/Правова система>). Додамо, що правова система включає також інформаційно-правовий простір, якій має як зовнішній, так і внутрішній напрями детермінації, історичні, етнічні та культурні особливості існування; структурно така система має певні елементи (законодавство, правозастосування, правосвідомість, принципи та функції), що стабілізують, упорядковують та охороняють суспільний лад, правовий порядок, інтереси суспільства та людини.

тлумачаться як об'єктивно визначені основні напрями його впливу (включаючи види діяльності), які виражають суть, призначення, роль і місце права в суспільстві. Виокремлюючи певні критерії класифікації функцій за суб'єктом, об'єктом, способами, засобами та формами реалізації, розрізняють загальнодержавні функції (політична, соціальна, економічна, культурна, ідеологічна, екологічна тощо), функції окремих типів держав, зокрема владні (законодавча, виконавча, судова), основні (політична, економічна, фінансова, культурна, ідеологічна) та додаткові (інформаційна, інтегративна, прогностична, програмна), зовнішні та внутрішні функції держави. Функції права поширюються на суспільні відносини; вони визначають і, водночас, визначаються соціальним призначенням права в різних сферах суспільного життя [3, с. 157]. При цьому, розрізняють функції права загальносоціальні (політична, економічна, соціальна, ідеологічна) та спеціальні (регулятивна, охоронна, установча, інформаційна).

Функції права реалізуються через систему права, зокрема, через галузі, інститути, норми, договори, прецеденти, через акти застосування права, а також шляхом відповідної діяльності органів державної влади [4, с. 312-317]. У свою чергу, реалізація функції права може здійснюватися зовні у певній історичній формі, соціальне значення якої також має різні складові. Так, охоронна функція права має кілька складових, одна з яких, зокрема, визначає її належність до правоохоронної системи (кари, примусу, обмежень), інша — до соціально-правового (процесуального) захисту від охоронного (карного, примусового) впливу, третя — до запобіжного напрямку функціонування права. Тому треба структурно розрізнити, зокрема, карально-репресивну, карально-обвинувальну, захисну, запобіжну форми реалізації охоронної функції права.

Поняття «функція права» охоплює філософсько-правові, загально-правові та галузеві трактування. Філософське трактування функції права спирається на опосередкування цього поняття категоріями узагальнюючого змісту, якими є світоглядні, ідейні, соціологічні категорії («сенси права», «справедливість права», «примусове право», «регулятивне право», «моральність права», «образ права») тощо. Однак, треба враховувати, що залишаються нез'ясованими багато питань, вирішення яких мало б формувати синтезовані знання, типи праворозуміння, стратегічні рішення щодо об'єкта та предмета проведеного дослідження.

Розроблені концепції розуміння функцій, які базуються на розмежуванні права і закону, на категоріях «легізм», «юснатуралізм», «правовий лібертарізм» [5, с. 24-45], на інтегральній класифікації права і започаткуванні категорії «правова реальність» [6]. Слід погодитися з філософом С. Максимовим у тому, що в будь-якому підході є як сильні, так і слабкі сторони, як можливості, так і межі в загальному розумінні права [7, с. 72-99]. Так, він досить чітко, на нашу думку, розкриває складність і рухливість розуміння реальності права. По-перше, це правовий позитивізм, який акцентується на зовнішньому боці правової реальності, сукупності правових норм, забезпечених примусовою силою держави. По-друге, це правовий об'єктивізм, що базується на соціальній обумовленості права, його вкоріненості у соціальне життя. По-третє, це правовий суб'єктивізм, в якому дістає вияв ідеалістично-моральна інтерпретація права, що розкриває активну роль суб'єкта права. По-четверте, це правова інтрасуб'єктність, яка базується на змістовому значенні права, його незмінних силі та авторитеті в процесі взаємодії суб'єктів права, їх комунікації, та узгодженні власної позиції з позицією іншої сторони або сторін.

Спробу розкрити зміст функції права зробив свого часу відомий радянський вчений-юрист В. Смирнов, який стверджував, що поняття «функція права» синтезує завдання і способи регулювання суспільних відносин, що визначаються єдністю мети і методів їх регулювання. Завдання та методи не можуть бути зрозумілими без з'ясування структури і змісту предмета, на який впливає право, а поняття функції права фактично відображає в сукупності предмет, завдання і метод регулювання [8, с. 9-15].

Таким чином, йдеться про поняття, в якому у певній єдності відображено соціальне призначення правового регулювання (з нього випливають завдання) і метод регулювання (він визначається предметом і завданнями регулювання).

Безперечно, що розкриття змісту функції права виходячи з його зовнішнього боку, зокрема, з методу правового регулювання є концентрованим виразом позитивістського трактування функції права, з чим погодитися навряд чи можливо. Більш сучасні підходи до трактування функції

права, на наш погляд, мають діставати свій вияв у інтерсуб'єктному підході, в якому втілюється роль функції права обумовлювати взаємодію у певному соціумі, інтегрувати соціальні відносини, позиції, інтереси у певній правовій ментальності людини. Вплив права на соціальні відносини є об'єктивним процесом, який у контексті функції права локалізує взаємодію суб'єктів права; вона концентрується у ментальній готовності етносу (соціальної групи, колективу, корпоративної спільноти тощо) до певного правового порядку. Існує припущення, що в системі функцій права, поряд із юридичними і соціальними функціями, слід вирізняти онтологічні функції, тобто роль права у бутті, його вплив на буття, який здійснюється опосередковано через діяльність людей¹.

Беручи до уваги вищезазначене, ми вправі стверджувати про внутрішньо іманентні аспекти (зокрема, йдеться про ідеологічний, прагматичний й емпіричний) функцій права. Власне, це аспекти впливу права, який визначається як ідея (мета, місія), поширення через канали суспільного спілкування, державні інституції, ЗМІ тощо та сприймається крізь призму правової культури або ментальності і дістає вияв у певних соціальних відносинах та правових фактах.

Певне уявлення про ідеологічний аспект функціонального впливу права можна отримати, аналізуючи текст чинної Конституції України, в якому виокремлюються та перемешуються організаційна (інтегративна), інформаційна, соціальна, регулятивна, виховна, економічна та охоронна функції. Зокрема, про організаційно-інтегративну функцію йдеться у ст.ст. 3, 10, 13, 16, 17, 18, 23, 24, 44, 45, 46, 49, 52, 53, 54, 59, 91, 99, 106, 107, 116, 119, 126, 129, 130, 138, 143; про соціально-економічну функцію — у ст.ст. 1, 13, 15, 16, 21, 32, 36, 42, 44, 46, 47, 49, 85, 92, 95, 115, 116, 119, 132, 138, 143; про інформаційно-комунікативну — у ст.ст. 17, 31, 32, 34, 50, 92; про культурно-виховну — у ст.ст. 52, 92, 12, 11, 35, 36, 49, 53, 54, 66, 85, 92, 116, 119, 132, 137, 138, 143; про регулятивно-аксіологічну — у ст.ст. 6, 20, 24, 26, 29, 30, 33, 36, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 54, 57, 67, 72, 75, 77, 76, 82, 85, 88, 91, 92, 95, 103, 106, 117, 127, 128, 137, 140, 252 Конституції України.

Функції права отримують втілення в основних напрямках діяльності Української держави, зокрема, в державних програмах, які приймає Верховна Рада України відповідно до ч. 4 ст. 144 Конституції України, а розробляє Кабінет Міністрів України. На рівні місцевого самоврядування право розробляти відповідні програми надано місцевим державним адміністраціям. Національними програмами керується у своїй діяльності і Президент України. За даними Інституту стратегічних досліджень при Адміністрації Президента України, в нашій державі виконуються близько семи-сот різноманітних державних та недержавних програм. У своїй більшості ці програми є продуктом інвестиційної та внутрішньої політики Української держави, фактором взаємодії державних інституцій з підприємницькими структурами, інститутами громадянського суспільства.

Прагматичний аспект функцій права впливає із завдань права у конкретний історичний період, з обслуговування і захисту соціально-сприйнятних інтересів. Залежність функцій права від його завдань та інтересів дістає вияв у тому, що завдання та інтереси тісно пов'язані між собою; вони часто безпосередньо обумовлюють саме існування функцій, визначають їх зміст, а також суттєво впливають на історично обумовлені форми їх реалізації, на функціонування певних державних інституцій. Отже, функції й функціонування права є пов'язаними проявами його дії [9, с. 319]. У зв'язку з цим необхідно розрізняти основні (сутнісні) та похідні (атрибутивні) завдання функцій права. Перші, так би мовити, основні, завдання відбиваються, на нашу думку, в

¹ Вважається, що природне право є за своєю суттю онтологічним. Воно орієнтується на гармонійні відносини з буттям, на те, щоб дослухатися до буття з метою не нашкодити йому. Порядок, як основне онтологічне призначення права, забезпечується на основі таких цінностей, як справедливість, свобода, рівність тощо. Позитивне право також здійснює онтологічні функції, але лише тією мірою, в якій в ньому втілюється природне право. Вплив природного (ідеального) права на соціальне буття здійснюється як безпосередньо через вплив на правосвідомість суб'єктів права, так і через матеріальні механізми позитивного права. При цьому, онтологічні функції права включають упорядковуючу (структурування буття), інтегруючу й антропологічну функції, які відображають призначення права щодо буття в цілому, буття соціуму і буття людини. Носіями онтологічних функцій права виступають певні суб'єкти, інститути і саме право як особлива реальність. Онтологічні функції мають свій вияв у просторі публічного і приватного права (Див. *Ситар І. М.* Онтологічні функції права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / І. М. Ситар; Львів. держ. ун-т внутр. справ. — Львів, 2008. — 16 с.)

принципах та напрямках політики держави (внутрішньої, соціальної, правової), напрямках та стилі управлінської діяльності (авторитарному, демократичному, технократичному). Інші, або похідні, завдання втілюються у правових режимах, певному напрямі діяльності (обвинувальному — в досудовому слідстві чи каральному — у внутрішній політиці держави, соціальному захисті прав і свобод людини, вертикально підпорядкованій бюджетній політиці, у певних засобах підтримки національної валюти, забезпечення митних режимів, захисті вітчизняного товаровиробника тощо) і спираються саме на конституційні принципи державної внутрішньої політики.

Прагматичний аспект функцій права, в свою чергу, забезпечується певними засобами, способами, ресурсами державної діяльності. Соціальні об'єкти, цінності, з приводу й навколо яких формуються функції права, визначають певною мірою властивості цих функцій, їх роль і межі впливу на законодавчу систему, на внутрішню політику, практику правозастосування.

Функції права впливають з його якості. Сутнісні ознаки права (нормативність, впорядкованість, стабілізуючий вплив на суспільні відносини, а також державна забезпеченість) мають надзвичайно важливе значення для розуміння природи тих чи інших функцій права. Російські теоретики права з цього приводу дотримуються думки, що право практично нездійсненне без державного апарату і процесуальної форми його діяльності, спрямованої на застосування правових норм, вирішення спорів, примус до виконання й дотримання права, покарання правопорушників. Інституціоналізація функцій права полягає в єдності нормативної основи правопорядку і спеціального апарату, спроможного забезпечити реалізацію (включаючи охорону, захист, відновлення) правових норм через правовідносини [10, с. 58]. У своїй сукупності функції права мають спрямовувати його дію на підтримку людини, демократизацію держави й розбудову громадянського суспільства, на забезпечення як загальносоціальних, так і приватних інтересів. Функції права сприяють втіленню у життя певних державних пріоритетів, що потребує не тільки впорядкування, а й усунення конфліктів, колізій, локалізації соціальних суперечностей тощо.

Іманентно емпіричний аспект функцій права закріплений у політичних і правових документах, у програмах і державних концепціях перетворень в Українській державі; багато положень, безпосередньо пов'язаних з емпіричним аспектом функцій права, міститься у статусних законах, зокрема, про діяльність органів міліції, про прокуратуру, про судоустрій, про банки і банківську діяльність, про систему виконавчого провадження, виконання покарань тощо. Емпірично поширення тих чи інших правових відносин і правових фактів обумовлено наявністю або появою нових систематизованих (консолідованих, кодифікованих або інкорпорованих) нормативно-правових актів. Йдеться про соціальне призначення правотворчості, яка встановлює певні стандарти, вимоги до правової поведінки, а не про «дарування» юридичним або фізичним особам певних можливостей або благ. Ми маємо на увазі саме об'єктивне право, на підставі якого вимальовуються стандартні правові ролі, в яких особа виступає як правоактивний суб'єкт [11, с. 14].

Важливість функцій відбивається у сутнісних ознаках права, включаючи мету, завдання, зміст інститутів і норм права, меж впливу тощо, а також роль, яку відіграють саме конституційні норми у формуванні засад, які у сукупності визначають соціальну і правову сутність держави, спрямовують діяльність її керівних та уповноважених органів. Тобто функції права мають бути каталізатором розвитку правової державності, проявом соціальної сутності і спрямованого поступу української держави до демократії, до людини і громадянина. Загалом, сама сутність права, якщо вона аналізується у контексті його функцій, має розглядатися у безпосередньому зв'язку з процесами соціалізації індивідів і самої держави, демократизації політичного життя за активної участі громадян у процесі правотворчості. Суб'єкт функцій існує для права, а право існує та визначається ним; суб'єкт — це та персона, чиєю свідомістю, ментальністю та діяльністю створюється, діє право, чиї ідеали та намагання реалізуються у праві; він є тим центром, який визначає правопорядок, існуючі правові норми, зв'язки та правовідносини.

Використана література:

1. *Новий* тлумачний словник української мови. — [вид. 2-ге, випр.]. — К.: Аконіт, 2006. — Т. 3. — 862 с.

2. *Акофф Р. О целеустремленных системах / Р. О. Акофф, Ф. Эмери / [пер. с англ.]. — М.: Советское радио, 1974. — 272 с.*
3. *Загальна теорія держави і права: [підручник] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; [за ред. В. М. Цвіка, О. В. Петришина]. — Х.: Право, 2009. — 584 с.*
4. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. — К.: Українська енциклопедія, 2004. — Т. 6: Т-Я. — 768 с.*
5. *Нерсесянц В. С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства / В. С. Нерсесянц. — М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. — 288 с.*
6. *Бачинин В. А. Філософія права: [підручник] / В. А. Бачинин, В. С. Журавський, М. І. Панов. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — 472 с.*
7. *Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації: вибрані праці: статті, аналітичні огляди, переклади (2003—2010) / С. І. Максимов. — Х.: Право, 2010. — 318 с.*
8. *Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права / В. Г. Смирнов. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1965. — 188 с.*
9. *Теорія держави і права. Академічний курс: [підручник] / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. — [2-ге вид. перероб. і допов.]. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 698 с.*
10. *Общая теория государства и права. Академический курс: в 3 т. / [отв. ред. М. Н. Марченко]. — М.: НОРМА, 2007. — Т. 2.*
11. *Ковальський В. С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади: [монографія] / В. С. Ковальський, І. П. Козінцев. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 192 с.*

Ковальський В. С. Функції права: ціннісний та сутнісний виміри.

Стаття присвячена дослідженню функцій права у їх взаємодії з принципами права. Обґрунтовується, що досвід становлення правової держави в Україні привів до переходу від статичного до динамічного розуміння функцій права. Надається визначення та виокремлюються критерії класифікації функцій права за суб'єктом, об'єктом, способами, засобами та формами реалізації.

Ключові слова: функції права, принципи права, система права.

Ковальський В. С. Функции права: ценностное и сущностное измерения.

Статья посвящена исследованию функций права в их взаимодействии с принципами права. Обосновывается, что опыт становления правового государства в Украине привел к переходу от статического к динамическому пониманию функций права. Дается определение и выделяются критерии классификации функций права в зависимости от субъекта, объекта, способов, средств и форм реализации.

Ключевые слова: функции права, принципы права, система права.

Kovalskiy V. The Functions of Law: The Essential Value and Measurement.

The article is devoted to research features of law in their dealings with the principles of law. Substantiated that the experience of building the rule of law in Ukraine led to the transition from of understanding the dynamic functions of law, that is, from one-sided (command) to the dummy (social value) the nature of law. Therefore it is appropriate to call the legal function double definition (e.g. organizational and integrative function — organizational and integrative) as a function component reflects its stability, the other — the dynamics, variability according to the social and legal development. The author refers to the analysis of the term «function» in general and legal science, in particular, and concludes that the concept of «function of law» includes philosophical and legal, general and partly legal interpretation. Available functions of law as objectively defined the main directions of its impact (including activities), which express the nature, purpose, role and place of law in society. Distinguished features classification criteria for subjects, objects, methods, means and forms of implementation, according to which the distinguished national functions (political, social, economic, cultural, ideological, ecological, etc.), certain types of functions, including power (legislative, executive, judicial), major (political, economic, financial, cultural, ideological) and additional (informative, integrative, predictive, software), external and internal functions of the state. It is alleged that the functions of law are implemented through the law, including by industry, institutions, regulations, contracts, precedents, by acts of law as well as by the activities of public authorities. It determines the developed concept of understanding the functions based on the separation of law and legal categories «Legalism», «yusnaturalism», «legal libertarism» and established a category of «legal reality».

Key words: functions of law, principles of law, legal system.